

I. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Баранік Р. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, цивільного
та міжнародного права
Інституту управління та права
Запорізького національного
технічного університету

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У рамках даної наукової статті дається визначення системи принципів, на основі яких здійснюється міжнародне співробітництво під час кримінального провадження та надається взаємна правова допомога у кримінальних справах, а також наводиться їх класифікація та проводиться розкриття їхнього змісту.

Ключові слова: принципи міжнародного співробітництва, принципи міжнародної правової допомоги, кримінальне провадження.

В рамках даної наукової статті дається определение системы принципов, на основе которых осуществляется международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства и предоставляется взаимная правовая помощь по уголовным делам, а также наводится их классификация и проводится раскрытие их содержания.

Ключевые слова: принципы международного сотрудничества, принципы международной правовой помощи, уголовное судопроизводство.

Необхідність активного залучення механізмів надання та отримання міжнародної допомоги у галузі боротьби зі злочинністю, а також цілеспрямованої співпраці світової спільноти у цьому напрямі обумовлюється самими тенденціями розвитку сучасної злочинності. Її сучасний рівень, а також той факт, що вона давно вже набула транскордонних і транснаціональних форм, обумовлюють необхідність консолідації зусиль правоохоронних органів різних держав у здійсненні

спільних заходів, які забезпечуватимуть ефективність боротьби зі злочинністю.

Актуальність обраної тематики обумовлена широким розгалуженням у підходах різного роду міжнародних документів до регламентації процедури міжнародної співпраці. Як зазначають у своїй роботі окремі дослідники цього питання, на сьогодні немає жодного міжнародного договору України, у назву якого не входило б формулювання «міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» [1, с. 211].

У той же час кримінальне процесуальне законодавство України не розкриває змісту основних принципів, на базі яких має здійснюватися міжнародне співробітництво, та якими правилами слід користуватись під час виникнення спірних і колізійних ситуацій. У цьому контексті значної актуальності набуває проблема визначення як зовнішньої системи, так і внутрішньої структури тих основоположних правил та базових положень, на основі яких здійснюється міжнародне співробітництво держав у галузі кримінального судочинства.

В Україні питанням, пов'язаним із здійсненням міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, свої праці присвячували Ю.П. Алєнін, О.І. Виноградова, Т.С. Гавриш, В.М. Гребенюк, М.І. Карпенко, І.В. Лєшукова, А.Г. Маланюк, В.Т. Маляренко, М.М. Михєєнко, М.І. Пашковський, А.В. Підгородинська, А.С. Сизоненко, М.І. Смирнов та ін. Однак, такі чинники, як сучасні тенденції розвитку кримінальної процесуальної науки, а також інтеграція України, в цілому, та її національного законодавства, зокрема до Європейської спільноти, вимагають нових поглядів у дусі сучасності на деякі питання порушеної проблематики.

Метою нашого дослідження у рамках даної наукової статті є визначення системи принципів, на основі яких здійснюється міжнародне співробітництво під час кримінального провадження та надається взаємна правова допомога у кримінальних справах, а також розкриття їхнього змісту. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: 1) розробити класифікацію принципів міжнародної правової допомоги та співробітництва у кримінальних справах; 2) розкрити зміст основних принципів, на основі яких здійснюється міжнародне співробітництво під час кримінального провадження та надається взаємна правова допомога у кримінальних справах.

Отже, починаючи наш аналіз, зазначимо, що будь-яка діяльність за своєю

природою підпорядкована певним закономерностями, основоположним засадам або принципам, які визначають її спрямування і характер, тобто виступають для неї своєрідним еталоном. Будучи найбільш важливими, імперативними, загальноновизнаними нормами, принципи міжнародного співробітництва держав під час кримінального провадження та надання міжнародно-правової допомоги у кримінальних справах регламентують характер міждержавних відносин у визначеній галузі, чим забезпечують міжнародний правопорядок.

У зв'язку з вищевикладеним визначення системи і змісту діючих принципів міжнародного співробітництва, у тому числі при наданні правової допомоги, набуває практичної значимості, тим більше, що єдності суджень щодо даного питання серед представників юридичної науки поки що не досягнуто. На сьогодні можна виділити три основні групи принципів, на основі яких здійснюється взаємодія договірних сторін у сфері кримінального судочинства:

- загальні принципи міжнародного права щодо співробітництва держав у всіх сферах;
- спеціальні принципи міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального судочинства;
- спеціальні принципи надання взаємної міжнародної правової допомоги у кримінальних справах;
- принципи внутрішнього (національного) законодавства договірних сторін (кримінального, кримінального процесуального, конституційного права тощо).

Характеризуючи в цілому наведену класифікацію необхідно зазначити, що принципи мають пронизувати всю процесуальну діяльність з надання взаємної правової допомоги або більш ширше – здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, тобто мати властивість загальності. Якою б не була правова форма закріплення принципів, до якої б форми міжнарод-

ного співробітництва вона не належала, ці принципи завжди є нормами загального і керівного значення, основою процесу правозастосування в усіх напрямках взаємодії держав, у тому числі – й при наданні взаємної правової допомоги у кримінальних справах [2, с. 115–116].

Отже, зупинимось більш детально на кожному зі структурних елементів запропонованої класифікації принципів міжнародної взаємодії держав під час кримінального провадження:

1. *Загальні принципи міжнародного права щодо співробітництва держав у всіх сферах* визначають, у тому числі, діяльність уповноважених органів у сфері міжнародного співробітництва. Вони закріплені у найважливіших міжнародно-правових актах, до яких належать: Статут ООН (26.06.1945 р.), Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (24.10.1970 р.), Загальна декларація прав людини (10.12.1948 р.), Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах, що міститься у Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі (м. Гельсінкі, 01.08.1975 р.), Віденська конвенція про право міжнародних договорів (23.05.1969 р., набрала чинності для України 14.04.1986 р.), а також деякі правові акти щодо прав людини і громадянина: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (16.12.1966 р., набрав чинності для України 19.10.1973 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16.12.1966 р., набрав чинності для України 19.10.1973 р.) тощо.

У згаданих нормативно-правових актах закріплені, зокрема, такі принципи: 1) суверенна рівноправність держав і повага до прав, притаманних суверенітету;

2) незастосування у міжнародних відносинах сили або погрози застосування сили; 3) невтручання у справи, що належать до внутрішньої компетенції держави; 4) вирішення міжнародних суперечок мирними засобами; 5) міжнародне співробітництво між державами; 6) сумлінне та добросовісне виконання зобов'язань у міжнародному праві; 7) рівноправність і самовизначення народів; 8) повага до прав людини та її основних свобод; 9) територіальна цілісність держав, недоторканність і непорушність кордонів. У наведеному переліку кожен з принципів є сильним через свій взаємозв'язок з усіма іншими, оскільки тільки в єдності та тісній взаємодії вони можуть функціонувати належним чином. На це було звернуто увагу й у Декларації 1970 року: «Принципи є взаємопов'язаними, і кожен принцип має розглядатися у контексті інших».

Перераховані нами в узагальненому вигляді принципи міжнародного співробітництва схвалені міжнародною практикою та визнані фундаментальною базою міжнародних відносин. Разом з цим відзначимо, що хоч ці принципи є загальними й особливо не пристосовані до регулювання правовідносин, які виникають під час співробітництва держав під час кримінального провадження, вони все ж знаходять своє відображення і у договорах про правову допомогу.

Спеціальні принципи міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального судочинства. Між загальними принципами, які ми згадали вище, та тими, сфера дії яких обмежена міждержавним співробітництвом у галузі кримінального судочинства, діють відносини підпорядкованості та субординації. Так, спеціальні принципи не можуть вступати у суперечності із загальними принципами міжнародного права, а, на-

¹ У Гельсінському Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва у Європі було підкреслено, що держави-учасниці будуть сумлінно виконувати як ті зобов'язання, що випливають із загально визначених принципів і норм міжнародного права, так і ті, що випливають із укладених ними договорів або інших угод, якщо вони відповідають міжнародному праву. Здійснюючи свої суверенні права, у тому числі право встановлювати свої закони й адміністративні правила, держави будуть враховувати свої обов'язки (зобов'язання) щодо міжнародного права.

впаки, мають поширювати та деталізувати їх дію.

На сьогодні питання про спеціальні принципи, що склалися чи оформлюються в даний час, не можна вважати вирішеним так само, як і не можна вважати вичерпним їх перелік через те, що з підписанням нових договорів про співпрацю чи взаємодопомогу у кримінальному судочинстві може корегуватися перелік та зміст таких принципів. Дослідники розходяться у думках не тільки про їх кількість і перелік, але й дуже часто – про їх зміст.

Вважаємо, що, насамперед, претендувати на визнання в якості принципів можуть положення, яким властиві наступні ознаки: а) вони є основоположними та вихідними для міжнародних договорів про співробітництво у кримінальному судочинстві, оскільки виражають правові основи, зміст і значення міжнародного співробітництва; б) сфера їх дії охоплює всі форми міжнародної взаємодії (для міжнародного співробітництва під час кримінального провадження) або всі правовідносини в рамках певної форми (для взаємної міжнародної правової допомоги у кримінальних справах); в) такі положення мають бути закріплені у нормах міжнародних нормативно-правових документів, що регулюють досліджувану сферу міждержавної взаємодії і учасницею яких є Україна, або мають з них випливати; г) їх порушення має призводити до припинення міжнародного співробітництва з державою-порушницею або до відмови у наданні їй правової допомоги [3, с. 49].

Узагальнюючи наявні у спеціальній літературі позиції та проаналізувавши відповідну нормативно-правову базу, можна навести наступний перелік основних принципів міжнародного співробітництва під час кримінального провадження:

Взаємність і добровільність співробітництва. Цей принцип є одним з визначальних у міжнародному співробітництві. Він хоч і не завжди знаходить своє

безпосереднє закріплення у вигляді окремої правової норми, але впливає з юридичної природи міжнародних нормативно-правових документів, учасницею яких є Україна. Взаємність у відносинах держав при здійсненні міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства має проявлятися у двосторонньому та сумлінному виконанні ними взятих на себе зобов'язань у рамках, передбачених міжнародними договорами про співпрацю. Водночас слід підкреслити, що взаємність має місце не лише при співробітництві на основі договору, але й за умови його відсутності – є головною гарантією можливості здійснення такого співробітництва, принаймні – у напрямку нормативного урегулювання майбутньої співпраці. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 544 КПК України за відсутності міжнародного договору міжнародна правова допомога чи інше співробітництво може бути надано на підставі запиту іншої держави чи запитано на засадах взаємності. Добровільність же проявляється, насамперед, під час підписання державою відповідного договору при його укладанні або приєднанні до вже існуючого.

Повага і дотримання суверенітету держав, що співпрацюють у кримінальних справах. Зміст цього принципу полягає у тому, що кожна держава-учасниця міжнародної співпраці у своїх міжнародних відносинах має утримуватись від силового варіанту вирішення будь-якого питання, у тому числі – від застосування сили проти територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або з метою розширення своєї компетенції на територію інших держав-учасниць міжнародної співпраці під час кримінального провадження. Така погроза силою або її застосування є порушенням міжнародного права і жодним чином не має використовуватись в якості засобу врегулювання міжнародних проблем. Стосовно ж суто міжнародної співпраці держав під час кримінального провадження треба відзначити, що

кожен міжнародний договір, укладений від імені України та у встановленому порядку ратифікований Верховною Радою, містить умову про обов'язковість дотримання суверенітету та безпеки кожної з договірних сторін. Порушення ж цієї вимоги дозволяє відмовити у виконанні прохання іноземної держави про надання допомоги або припинити подальшу співпрацю.

Обумовленість нормами міжнародного договору порядку, меж і форм міжнародного співробітництва. Даний принцип знаходить свою реалізацію через те, що співробітництво здійснюється винятково в тих напрямках, порядку і формах, які визначені міжнародним договором, що є джерелом права, а при його відсутності – національним правовим актом, що регламентує діяльність державних органів України в сфері міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Можливість реалізації досліджуваного принципу забезпечується за допомогою наявності такої ознаки міжнародних нормативно-правових актів, як їх обов'язковість для держав-учасниць певного договору, що закріплено у ч. 1 ст. 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» та у ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»: «Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства».

Реалізація умов договору про міжнародне співробітництво шляхом застосування національного законодавства. Договори про надання міждержавної правової допомоги не допускають переваги іноземного процесуального права над внутрішньодержавним. Отже, загальним правилом при виконанні запитів про міжнародну правову допомогу є застосування законодавства запитуваної

держави, яке і визначає обсяг надання такої допомоги у кримінальних справах. Із цього правила можна зробити висновок, що при взаємодії під час кримінального провадження велике значення становить розвиненість кримінального процесуального законодавства договірних країн, кожна з яких може виконати тільки такі процесуальні дії по справі, які передбачені її законодавством. Крім того, слід зазначити, що за допомогою норм міжнародного кримінального процесуального права формуються лише загальні принципи взаємодії держав під час надання правової допомоги. Виконання ж конкретного доручення має здійснюватися відповідно до вимогам національного процесуального законодавства та з обов'язковим урахуванням застережень, зроблених Верховною Радою України при ратифікації відповідного міжнародно-правового документа. Саме таким чином Україна має змогу виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання, дотримуючись вимог національного законодавства.

Обмеження дії і застосування міжнародного договору територіями держав-учасниць міжнародного співробітництва. Даний принцип, як правило, хоч і не викладається конкретно у положеннях самого договору, однак впливає з природи договірних зобов'язань держави, які виникають безпосередньо за ратифікацією договору. Так, договір, укладений між суб'єктами міжнародно-правових відносин, породжує правові наслідки і є обов'язковим лише для держав-учасниць. Укладаючи договір про співробітництво у сфері кримінального судочинства або, у тому числі, про надання правової допомоги у кримінальних справах, держави беруть тим самим на себе зобов'язання надавати одна одній правову допомогу або співпрацювати у визначеному напрямі у тому обсязі, який окреслено у договорі.

Діяльність з надання та отримання міжнародної правової допомоги здійснюється, крім перелічених вище, на ос-

нові також певних специфічних принципів, які, своєю чергою, є окремим блоком принципів співробітництва держав під час кримінального провадження, але більш тісно відношення мають до врегулювання окремої з його форм.

Поступка частиною суверенітету державами-учасницями міжнародного договору. Як відомо, виключно сама держава може давати правову оцінку фактам, що мали місце в межах її території, і встановлювати за них санкції. Утім, запитуючи правову допомогу, держава змушена поступатися частиною свого суверенного права розслідувати злочини, що зазіхають на її інтереси, а також карати винуватих осіб. Так, кожний договір про надання правової допомоги у кримінальних справах обов'язково містить норму, яка регламентує порядок виконання запитів про надання такої допомоги. Така норма, як правило, складається з двох частин: перша встановлює загальне правило виконання, зокрема, що при виконанні запитів застосовується законодавство держави виконання, друга – являє собою виняток щодо можливості застосування норм процесуального права держави, що запитує допомогу, у разі, якщо вона порушила про це питання. Запитуюча сторона може просити про застосування її кримінального процесуального закону при виконанні її доручення про провадження процесуально-слідчих дій, якщо процесуальні норми цієї країни не суперечать кримінальному процесуальному закону запитуваної держави¹. Можливість застосування іноземного кримінально-процесуального права залежить виключно від волі й розсуду запитуваної сторони.

Характеризуючи ці начала, А. Антонюк справедливо зазначає, що «застосування іноземного законодавства

на прохання запитуючої Сторони є дискреційним, а не імперативним положенням, оскільки можливість його реалізації залежить винятково від волі і розсуду запитуваної Сторони» [4, с. 79]. Необхідно також відзначити, що йдеться про застосування закону, що не тотожне його дії (закон може не діяти на території України, але може бути застосований при наданні міжнародної правової допомоги) [5, с. 61]. У цьому контексті також треба зазначити, що більшість укладених Україною договорів з іншими державами містять норму, яка допускає застосування під час виконання запиту про надання правової допомоги норми процесуального права запитуючої держави лише за умови, що остання виказала таке прохання і це не суперечить законодавству України. З іншого ж боку, застосування, по-можливості, законодавства України при проведенні процесуально-слідчих заходів у контексті виконання запитів нашої країни за її кордонами є пріоритетним для національних судових і правоохоронних органів, оскільки воно тісно пов'язане з наступною оцінкою доказу, отриманого за кордоном.

Відповідність прохання про надання міжнародної правової допомоги принципам і нормам законодавства держави-виконавця. Норми міжнародних договорів, що регулюють порядок співробітництва держав у сфері кримінального судочинства, у цілому, та надання правової допомоги у кримінальних справах, зокрема, реалізуються у ході діяльності державних органів України, яка регулюється національним законодавством. Тому, наприклад, клопотання іноземного органу не може стосуватися вчинення дій, що заборонені або суперечать законодавству нашої держави, зокрема, таким його принципам, як: законність,

¹ Так, наприклад, Договір між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (15.02.95 р.) у п. 1 ст. 8 містить таке положення: «Однак, на прохання установи, від якої виходить доручення, вона (держава-виконавець – курсив наш) може застосовувати процесуальні норми Договірної Сторони»; Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (24.05.93) у ч. 1 ст. 7 містить аналогічну норму: «... може застосовувати процесуальні норми, вказані запитуючою установою, якщо це не суперечить законодавству запитуваної Договірної Сторони».

невидача власних громадян, недоторканність особи, гласність тощо. До речі, врахування особливостей законодавства країни, до якої спрямовується запит про правову допомогу, є запорукою успішної співпраці держав у цьому напрямі.

Взаємне визнання юридичної сили судово-слідчих та інших офіційних документів державами-учасниками міжнародного договору. Розглядуваний принцип має важливе значення для правильного, повного і швидкого виконання клопотань про надання правової допомоги, а також використання результатів такої допомоги. Його зміст полягає у тому, що офіційні документи, якщо вони отримані, складені чи засвідчені уповноваженими іноземними судовими чи правоохоронними органами або визначеною офіційною особою, не потребують легалізації для використання на території України. Крім того, документ, отриманий в порядку міжнародної допомоги, наділяється на території України такою ж юридичною силою, в тому числі й доказовою, як і офіційний документ українських органів і не потребує дублювання.

Принципи внутрішнього (національного) законодавства договірних сторін (кримінального, кримінально-процесуального, конституційного права тощо).

Принципи національного законодавства виступають основою діяльності державних органів України щодо здійснення міжнародного правового співробітництва під час кримінального провадження, а також, у тому ж числі, запиту та надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах. Принципи національного законодавства України, діючи у цій сфері, доповнюють закріплені у міжнародних договорах принципи співробітництва держав і разом з ними створюють єдину систему принципів, яка є основоположною базою здійснення діяльності по виконанню завдань щодо боротьби зі злочинністю і реалізації мети правового співробітництва.

Таким чином, проведений аналіз дозволив сформувати трирівневу класифікацію принципів міжнародного співробітництва, серед якої нами були детально досліджені спеціальні принципи міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального судочинства. Своєю чергою, правильне розуміння змісту розглянутих спеціальних принципів дозволить уникнути багатьох непорозумінь під час правозастосування у процесі здійснення міжнародного співробітництва та реалізації взаємної правової допомоги у кримінальних справах, а також суттєвим чином підвищити її ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Мудряк Т.* Міжнародне співробітництво щодо криміналістичного забезпечення розслідування злочинів / Т. Мудряк, Н. Потомська // *Юридичний вісник.* – 2014. – № 6. – С. 211–216.
2. *Підгородинська А. В.* Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні: поняття та процесуальні форми / А. В. Підгородинська // *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія: *Юридичні науки.* – 2015. – Вип. 4. – Том 3. – С. 114–118.
3. *Маланюк А. Г.* Провадження у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами, за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А. Г. Маланюк. – Львів, 2004. – 230 с.
4. *Антонюк А.* Перспективи розвитку міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень у контексті інтеграції України до Європейського співтовариства / А. Антонюк // *Национальный юридический журнал: теория и практика.* – 2015. – № 10. – С. 77–81.
5. *Смирнов М. І.* Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцз'язку: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / М. І. Смирнов. – К., 2005. – 258 с.

Barannik R. Principles of international cooperation and international legal assistance in criminal proceedings

In this scientific article is given the definition of principles on which based the international cooperation in criminal proceedings and provided mutual legal assistance in criminal matters, also given their classification and made disclosure of their contents.

The author analyzes the existing in scientific literature approaches to classification principles of international legal assistance and cooperation in criminal matters. Through the analysis revealed the contents of the main principles on which based the international cooperation in criminal proceedings and provided mutual legal assistance in criminal matters.

Special attention is paid to details specific principles of international legal assistance in criminal matters. For example, the implementation of the principle of concessions parts sovereignty of member states of international agreement takes place when the requesting party asks for the application of criminal procedural law in carrying out its mandate of proceedings procedural investigation if the procedural rules of this country do not contradict the criminal procedural law of the state.

Based on research the three-level system of principles the author concludes that a proper understanding of their content will avoid many misunderstandings during the enforcement in the process of international cooperation and implementation of mutual legal assistance in criminal matters, and substantially increase its effectiveness.

Keywords: *principles of international cooperation, principles of international legal assistance, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редакції журналу 22.04.2017 р.